
ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ, НАУКА ТА КУЛЬТУРА КИТАЮ

ISSN 2616-7328 (Online), ISSN 2409-904X (Print)
Kitaëznavčì doslidžennâ, 2020, No. 2, pp. 5–16
DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2020.02.005>

UDC 930(44)«18»+141.1(510)+221.3

THE STUDIES OF *TAO TE CHING* IN EUROPE IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY

S. Kapranov

PhD (Religion Studies), Senior Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies of National Academy of Sciences of Ukraine
4, Hrushevskoho str., Kyiv, 01001, Ukraine

s_kapranov@yahoo.com

The article is devoted to the first European studies of *Tao Te Ching* in the framework of academic sinology, which took place in France in the first half of the nineteenth century. The works of the founder of the French Sinological School Jean-Pierre Abel-Rémusat and his students – Guillaume Pauthier and Stanislas Julien are considered. A particular attention is paid to the interpretation of the central to this text philosophical concept of Tao. Abel-Rémusat wrote the first scientific work on the study of the *Tao Te Ching* (1831), in which he hypothesized the common origin of the ideas of Lao Tzu and Pythagoras and Plato. Pauthier, on the other hand, suggested that the philosophy of Taoism originated in India. Julien is the author of the first complete translation of the *Tao Te Ching*. Abel-Rémusat considered the Greek *logos* to be the best equivalent of the term *Tao*, but most often translated Tao as ‘reason’ (*raison*). Pauthier did not offer an unambiguous translation, but Julien first began translating the *Tao* as the Way. It is determined that J.-P. Abel-Rémusat, G. Pauthier and S. Julien, creatively rethinking and criticizing the legacy of the Jesuit missionaries, took the study of the *Tao Te Ching* beyond theology and formed the basis of scientific research of this book. It is worth to note that the *Tao Te Ching* was recognized to be a philosophical text, not a religious or poetic work. The first scientific interpretations of the concept of *Tao* were formulated; Along with the old translation of this term as *reason*, borrowed from the Jesuits, appeared a new translation, namely, *Way*, which became mainstream in the twentieth century. In addition, it was then that the hypotheses of foreign origin of Lao Tzu’s philosophical ideas were first formulated – one of them, namely, the Indian hypothesis of Pauthier, has survived to this day. The works of these scholars also influenced the historico-philosophical reception of the *Tao Te Ching* and Taoism in general: Hegel relied on the work of Abel-Rémusat, and Schelling used the work of Julien. Finally, for the first time in Europe, a complete translation of the *Tao Te Ching* into one of the European languages, namely, French, was made and published, making it accessible to educated Western readers.

Key words: *Tao Te Ching*, Tao, Lao Tzu, Chinese studies, Chinese philosophy.

ДОСЛІДЖЕННЯ «ДАО ДЕ ЦЗІНУ» В ЄВРОПІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

С. В. Капранов

«Дао де цзін» є, певне, найбільш відомим на Заході китайським філософським текстом, про що свідчить велика кількість його перекладів і переспівів різними європейськими мовами. Дослідження «Дао де цзін» можна виділити в окремий підрозділ китаєзнавства (для уявлення про їх кількість і розмаїтість достатньо ознайомитися з репрезентативною, хоча й неповною бібліографією на сайті Хілмара Алкіроса [Alquiros 2000–2018]). Тим важливіше сьогодні озирнутися на пройдений західною наукою «шлях у тисячу лі», на його перші кроки, які значною мірою його визначили. Першими з «Дао де цзіном» познайомилися місіонери-єзуїти у XVII–XVIII ст., їм належать перші спроби дослідження й перекладу пам'ятки. Проте ці спроби відбувалися в рамках релігійної парадигми й були підпорядковані цілям проповіді християнства. У рамках академічної синології дослідження «Дао де цзін» започатковано в першій половині ХІХ ст. у Франції. Щоправда, у Росії 1826 р. зроблений переклад цієї пам'ятки архімандритом Даніїлом (Д.П. Сівіллою, 1798–1871) [Хохлов 2014, 484, 490], але він не був опублікований у той час¹, отже, залишився за межами наукового дискурсу.

Першу наукову працю на Заході, спеціально присвячену «Дао де цзіну», написав **Жан-П'єр Абель-Ремюза** (Abel-Rémusat, 1788–1832), засновник академічної синології. За фахом він був лікар, китайську мову вивчив самотужки, щоби прочитати трактат, присвячений лікарським рослинам, і так захопився цією мовою, що присвятив їй усе подальше життя. Урешті, 1814 р. він став професором Коллеж де Франс, де очолив створену там спеціально для нього кафедру [Amprère 1832, 378; Rouillon 2008, 810–811]. Серед його наукового доробку є опублікована 1823 р. невелика праця під назвою «Дослідження про життя і творчість Лао-цзи, китайського філософа VI ст. до нашої ери, котрий сповідував погляди, спільні з приписуваними Піфагору, Платону та їхнім учням» [Abel-Rémusat 1823]. У вступі він пояснює причини свого звернення до «Дао де цзіну» так: «Кілька місіонерів, найбільш обізнаних у китайських старожитностях, – отці Премар, Фуке, Буве² – були вражені, зустрівши в найдавніших китайських книгах ідеї, як їм здавалося, дивовижно схожі на деякі християнські догмати. Щоби пояснити цю схожість, вони звернулися до припущень, які здаються дещо ризикованими. Я подумав, що один такий факт заслуговує на перевірку, і, визнавши, що він відповідає дійсності, пояснив його такими міркуваннями, які критики природно мають визнати слушними» [Abel-Rémusat 1823, 1–2].

Перша частина праці містить відомості про Лао-цзи, узяті з «Історичних записів» Сима Цяня, даоського агіографічного збірника «Ле сянь чжуань»³ тощо [Abel-Rémusat 1823, 4–11]. Якщо Сима Цяню Абель-Ремюза цілком довіряє, то даоське життє Лао-цзи називає «купою абсурдних байок», а в переказах про його перевтілення вбачає буддійський вплив. Проте відомості про подорож

¹ Він був опублікований у 1915 р. Іваном Замотайло в журналі «Известия Одесского библиографического общества» [Кіктенко 2018, 67–68].

² Жозеф Анрі Марі де Премар (Prémare, 1666–1736), Жан-Франсуа Фуке (Fouquet або Fouquet, 1665–1741) та Жоашен Буве (Bouvet, 1656–1730) – учені-єзуїти, були місіонерами в Китаї, де вивчали класичні китайські тексти, у тому числі «І цзін» і «Дао де цін».

³ «Ле сянь чжуань» (列仙傳, «Окремі життя безсмертних») – збірка життєписів даоських безсмертних, автором якої за традицією вважають Лю Сяна (劉向, 79–8 рр. до н. е.).

Лао-цзи на Захід – до Бактріани, а можливо, і далі, аж до Персії та Сирії, учений вважає вартими серйозної уваги [Abel-Rémusat 1823, 12–13].

Наступна частина праці присвячена «Дао де цзіну». Вона починається з джерелознавчої інформації – характеристики видань, якими користувався дослідник, загального опису пам'ятки, її структури, історії тексту та його видань [Abel-Rémusat 1823, 14–18]. Абель-Ремюза вважає Лао-цзи реальною історичною постаттю, а текст, який дійшов до нас, його автентичним твором. Водночас французький синолог не приховує зневажливого ставлення до даосів (*les tao-sse*), котрі займаються «магією, ворожбою, напоєм безсмертя та іншими химерами», чия метафізика й міфологія «нам видаються однаково нерозумними» [Abel-Rémusat 1823, 15, 20]. Конфуціанські вчені (*les lettrés*) натомість шанують Лао-цзи та його твір, слушно, на думку дослідника, звинувачують даосів у спотворенні стародавнього вчення [Abel-Rémusat 1823, 17].

Нарешті, в останній частині праці Абель-Ремюза переходить до філософії Лао-цзи. Починає він з докладного аналізу поняття Дао, а далі розглядає кілька фрагментів «Дао де цзіну»: чжани 1, 25, 41, 42 та 14. Усі фрагменти він наводить в оригіналі й супроводжує їх власним подвійним перекладом – латиною та французькою (переклад латиною дослівний). Для розкриття сенсу кожного уривку вчений залучає китайський коментар до «Дао де цзіну» й інші джерела – «Хуайнань-цзи», неоконфуціанський компендіум «Сін лі да цюань»⁴, висловлювання Чен І⁵, енциклопедію «Ту шу бянь»⁶ тощо. Відповідно до назви своєї праці, Абель-Ремюза постійно проводить паралелі не лише з Піфагором і Платоном, а й з неоплатоніками, у тому числі й ранньохристиянськими, а також Гермесом Трисмегістом.

Аналізуючи поняття Дао, французький синолог виділяє кілька стадій його розвитку. Первинне значення, зафіксоване в найдавніших китайських словниках, – це «дорога» в прямому фізичному значенні. Від нього походить значення «метафізичне» – «шлях», «хід речей, підстава та умова їх існування». Далі в «І цзіні» Дао осмислюється як союз двох протилежностей, який на різних рівнях постає як шлях (*voie*) або розум (*raison*) неба, землі (матерії) та людини. Нарешті, у «Сяо цзіні» («Каноні пошани до батьків») Дао вже означає слово (*parole*). Проте етимологія ієрогліфа, який складається з двох елементів, «ходіння» та «голова, принцип або початок», свідчить, що його вихідним значенням було «першодвигун, або ж принцип дії». Тут Абель-Ремюза посилається на Премара. Але найбільш піднесеного значення, указує дослідник, це слово набуває в даосів: у них воно позначає «одвічний розум (*la raison primordiale*), інтелект (*l'intelligence*), котрий сформував світ і котрий ним править, як дух править тілом» [Abel-Rémusat 1823, 18–20].

Абель-Ремюза вважає, що грецькі слова краще надаються, щоби виразити сенс понять Лао-цзи. Поняття «Дао», на думку вченого, близьке до *voûs* у Гермеса Трисмегіста [Abel-Rémusat 1823, 24], але найкращим його відповідником є слово *λόγος* у трьох його значеннях: найвища сутність (*souverain ktre*), розум (*raison*), слово (*parole*). На підтвердження своєї думки дослідник цитує Платона, згідно з

⁴ Сін лі да цюань (性理大全, «Велике зібрання творів про людську природу та принцип») – антологія праць філософів-неоконфуціанців династії Сун (960–1279), укладена за імператорським наказом Ху Гуаном (胡廣, 1370–1418).

⁵ Чен І (程頤, 1033–1107) – видатний філософ доби Сун, один із чільних представників неоконфуціанства.

⁶ Ту шу бянь (圖書編, «Зібрання текстів і малюнків») – китайська енциклопедія, укладена 1577 р. Чжан Хуаном (章潢, 1527–1608).

яким логос, «найбожественніший з усього», установив зримий світовий порядок («Післязаконня», 386 с.), звертається до Зенона, Клеанфа та інших стоїків, Євсевія, Орігена тощо, а також до Євангелія від Іоанна. Абель-Ремюза вважає, що поняття логосу греки запозичили з теології єгиптян або інших східних народів [Abel-Rémusat 1823, 25]. Тим не менше найчастіше він перекладає «Дао» як «розум» (*raison*), що відображено й у його перекладі назви «Дао де цзін» – «Книга розуму та чесноти» (*le Livre de la raison et de la vertu*) [Abel-Rémusat 1823, 14]. Аналогічно – *Ratio*, «Розум» – перекладав слово «Дао» і Премар [Prémare 1878, 116]⁷, отже, тут Абель-Ремюза знову слідує традиції, закладеній отцями єзуїтами.

Роз'яснюючи протиставлення Дао з ім'ям і безіменного Дао, Абель-Ремюза цитує слова Гермеса Трисмегіста про Бога: «Ось чому Він має всі імена, бо Він є єдиний Отець, ось чому Він не має імені, бо Він є Отець усього» [Abel-Rémusat 1823, 25]. Учений знаходить паралелі також у платоніків, у Клімента Александрійського й у третьому гімні Синезія Кіренського: «Ти – Той, що народжує, і Ти – народжений...» [Abel-Rémusat 1823, 26].

У заключних словах 25-го чжану «У людини її взіреть і модель – земля, у землі – небо, у неба – розум, у розуму – він сам»⁸. Абель-Ремюза вбачає платонічну ідею людини як мікрокосму: «Всесвіт, який бере приклад з предковичного розуму, який бере приклад лише з самого себе, і є водночас свій власний взіреть і прототип, так само, як і землі та неба; усі ці ідеї зустрічаються всюди в Платона, у Філона, у Плотіна тощо» [Abel-Rémusat 1823, 27, 29].

Чжан 42, на думку Абель-Ремюза, «майже цілком космогонічний: проте тут, як і у філософії Піфагора та Платона, космогонія, як уже зазначено, засадничо психогонічна. Дійсно, Лао-цзи пояснює, цілком у згоді з платонівським ученням, як два принципи – неба і землі, або ж грубе повітря та ефір, пов'язані між собою диханням, яке їх об'єднує і породжує гармонію. Неможливо ясніше виразити ідеї Тімея Локрійського, чий слова нагадують переклад цього китайського пасажу» [Abel-Rémusat 1823, 36]. Тут Абель-Ремюза цитує діалог Платона «Тімей» (36e-37a): «І якщо тіло неба видиме, то сама душа невидима, але бере участь у міркуванні та гармонії». Пасаж з «Дао де цзину», про який ідеться, учений витлумачує так: «Усі речі базуються на матерії й огорнуті ефіром; пара або дихання, яке їх єднає, підтримує в них гармонію»⁹. Крім того, дослідник наводить паралель із Саллюстієм («Про богів і про світ», гл. VII), згідно з яким усі речі «впорядковані розумом (*νοῦς*), а рухає їх душа (*ψυχή*)». Далі йде Гермес Трисмегіст, «який зробив з розуму (*νοῦς*) отця творчих розумів, *πατήρ δὲ δημιουργός*, діючого бога, благо, яке створило всі речі, яке встановило градацію між матерією, повітрям, душею, нусом і Богом. Схожі ідеї Діоген Лаертський приписав Піфагорові» [Abel-Rémusat 1823, 36–37].

Абель-Ремюза не говорить, начебто Лао-цзи бував у Греції, проте наголошує, що він був сучасником Піфагора, котрий, як відомо, подорожував на Схід у пошуках мудрості [Abel-Rémusat 1823, 49–50]. Тому два філософи могли черпати ідеї з одних і тих самих джерел. Французький учений не вказує кон-

⁷ Цитована праця Премара написана 1725 р. й опублікована вперше 1878 р. у французькому перекладі. Абель-Ремюза, певне, познайомився з нею в рукопису.

⁸ 人法地，地法天，天法道，道法自然。 Тут і далі всі цитати з «Дао де цзину» мовою оригіналу наведено за сайтом «Chinese Text Project» [道德經 – Dao De Jing]. Пер. Ян Хін-шуна – Ж. Ліньова: «Людина підлягає законам землі. Земля підлягає законам неба. Небо підлягає законам дао, а дао підлягає самому собі» [Лао-цзи 1998, 124].

⁹ 萬物負陰而抱陽，沖氣以為和。 Пер. Ян Хін-шуна – Ж. Ліньова: «Усі речі носять у собі інь і ян, виповнені ці і творять гармонію» [Лао-цзи 1998, 127].

кретно, що це за джерела, лише наголошує на зв'язках між різними культурами [Abel-Rémusat 1823, 52–53].

Урешті, у чжані 14 «Дао де цзіну» Абель-Ремюза знаходить невимовне Ім'я Боже, Тетраграматон 𐍎𐍆𐍂𐍆, а точніше, його скорочену версію – Триграматон 𐍆𐍆𐍂 (у грецьких текстах – Ιαω). Абель-Ремюза перекладає текст так: «Те, на що ви дивитесь і не бачите, зветься *I*; те, що ви слухаєте і не чуєте, зветься *Hi*; те, що ви шукаєте і не знаходите, зветься *Wen*»¹⁰ [Abel-Rémusat 1823, 40]. *I-Hi-Wei* (夷-希-微) і є китайською транскрипцією Імені Божого, яке Лао-цзи, на думку вченого, дізнався під час своєї мандрівки на Захід.

Іншу гіпотезу запропонував **Жан-П'єр Гійом Потьє** (Pauthier, 1801–1873), учень Абель-Ремюза. Крім китайської мови, він вивчав санскрит під керівництвом видатного індолога Антуана-Леонара Шезі (Chézy, 1773–1832). Ці знання Потьє використав в дебютній сходознавчій праці¹¹ «Дослідження про походження та поширення вчення Дао, заснованого Лао-цзи»; переклад з китайської в супроводі коментаря, узятого із санскритських книг і з «Дао де цзіну» Лао-цзи, що встановлює відповідність деяких філософських поглядів Китаю та Індії, з китайським малюнком; з додатком двох Ведичних упанішад із санскритським і перським текстами» [Pauthier 1831]. Праця містить переклад розділу «Походження даосизму» (*Даоцзяо юаньлю* 道教源流) з книги «Саньцзяо юаньлю соушень дацюань»¹², який Потьє супроводжує розлогими коментарями, наводячи й фрагменти з «Дао де цзіну». За допомоги численних цитат з індійських першоджерел – «Бгавадгіти», «Рігведи», «Законів Ману» тощо, і повних текстів двох упанішад (Кена та Іша) Потьє намагається довести, що даосизм походить з Індії, яка є, на його думку, колискою всіх прадавніх учень [Pauthier 1831, 38] – звідси й схожість ідей Лао-цзи та Піфагора й Платона, про яку писав Абель-Ремюза. У «Законах Ману» Потьє знаходить свідчення того, що китайці – нащадки індійських кшатріїв [Pauthier 1831, 50–51]. Не дивно, що всі китайські філософські терміни, на його думку, мають індійські прототи-пи: Дао – це Брахма, інь і ян – це тамас і раджас, або Пракриті та Пуруша, або ж Лінгам і Йоні тощо [Pauthier 1831, 4, 8–10]. Так само й ієрогліфи *I-Hi-Wei* не транскрипція імені біблійного Бога – перший із них значить «великий», «широкий», а також «прекрасний»; другий – «рідкий, розріджений»; третій – «тонкий, маленький», і все це, згідно з індійською філософією, – атрибути найвищого духа або ж найвищої сутності (Потьє посилається на трактат «Санкхья-сара» Віджнянабгікшу¹³, упанішади та «Бгавадгіту») [Pauthier 1831, 32–37]. Натомість ієрогліф *сюань* («темний, синьо-чорний»), вважає французький дослідник, у «Дао де цзіні» є перекладом імені Крішни [Pauthier 1831, 3–4, 39].

¹⁰ 視之不見，名曰夷；聽之不聞，名曰希；搏之不得，名曰微。此三者不可致詰，故混而為一。 У перекладі Ян Хін-шуна – Ж. Ліньова: «Дивлюся на нього і не бачу, а тому називаю його невидним. Слухаю його й не чую, тому називаю його нечутним. Намагаюсь ухопити його і не досягаю, тому називаю його найменшим. Не треба прагнути дізнатись про джерело його, тому що це єдине» [Лао-цзи 1998, 121].

¹¹ До неї Потьє опублікував кілька збірок віршів і переклади поезії з грецької та англійської мов [Dugat 1870, 213–215].

¹² 三教源流搜神大全 («Повний опис пошуків духів трьох учень і їх походження»), книга доби Мін, автор невідомий. У Потьє цей текст названий скорочено 搜神記 («Записи про пошуки духів») [Pauthier 1831, 1], що, однак, не варто плутати з відомим твором Гань Бао (干寶, ?–336) з такою самою назвою.

¹³ Віджнянабгікшу (Vijñānabhikṣu, XV або XV ст.) – індійський філософ, який прагнув до синтезу всіх ортодоксальних шкіл індійської філософії. «Санкхья-сара» («Сутність санкхьи») – його трактат, присвячений філософії школи санкхья.

Згодом Потье узявся до перекладу «Дао де цзіну». Він замислив видати його по частинах, у 6 томах. Перший том, який містить 9 розділів (чжанів), виданий 1838 р. під назвою «Дао де цзін, або шанована Книга найвищого Розуму та Добродітності» [Le Tao-Te-King 1838]. Цей переклад, зроблений двома мовами (латиною та французькою), Потье супроводжує паралельним текстом оригіналу, китайськими коментарями та власним коментарем. Латинський переклад стислий, близький до дослівного; французький – розлогий (наприклад, переклад першого чжану займає цілу сторінку), це радше переказ чи роз'яснення.

Потье не пропонує однозначного тлумачення поняття «Дао» – це й «найвищий Розум», і «правильний шлях», і «Принцип найвищого Розуму». Докладніше своє розуміння цього ключового поняття вчений наводить у передмові до першого чжану. Він починає з того, що ієрогліф 道 складається з графом 辵 «ходіння, рух уперед» і 首 «голова, принцип, початок», і з цього виводить первинне значення – «розумний хід» (*marche intelligente*), а відтак «шлях» (*voie*), «правильний шлях» (*voie droite*), далі «дорога добродітності», «правило поведінки», нарешті, «слово». Лао-цзи «обрав його на позначення своєї Першопричини, проте, підносячи його значення до ідеї верховного керівного Розуму (*souveraine Intelligence directrice*), найвищого першопочаткового Розуму (*Raison primordiale suprême*), як Λόγος Платона, Філона, Плотіна, святого Іоанна та інших філософів» [Le Tao-Te-King 1838, 5]. Як бачимо, тут Потье загалом повторює хід думок свого вчителя Абель-Ремюза, але значення «Шлях» набуває в нього більшої ваги. Зауважмо, що Брахма в переліку відповідників Дао відсутній¹⁴. Загалом у цій праці Потье лише один раз згадує про гіпотезу індійського походження ідей Лао-цзи, скромно зазначаючи, що це питання потребує глибшого аналізу [Le Tao-Te-King 1838, 24]¹⁵. Лише для пояснення поняття у *вей* 無為 учений наводить розлогі цитати з «Бхагавадгіти» й інших індійських текстів, проте не наполягає на запозиченні [Le Tao-Te-King 1838, 33–37]. На жаль, видання продовжене не було, тож переклад залишився неповним [Dugat 1870, 229].

Повний переклад «Дао де цзіну» зробив інший учень Абель-Ремюза – **Станіслав Еньян Жюльєн** (Julien, 1797–1873). Це був перший опублікований переклад цієї пам'ятки однією з європейських мов; він побачив світ 1842 р. У цій книзі на початку міститься ґрунтовне дослідження, яке включає історичні відомості про Лао-цзи та його легендарне життя, а також огляд різних версій і видань тексту й китайських коментарів до нього [Le Livre de la Voie... 1842, *xix–xlv*]. Як і Потье, Жюльєн наводить текст оригіналу й супроводжує переклад численними примітками, проте не перевантажує його коментарями.

На самому початку передмови Жюльєн заявляє про свою незгоду як з отцями-ієзуїтами, так і зі своїм учителем [Le Livre de la Voie... 1842, *ii*]. Особливо сильно критикує він гіпотезу про наявність у «Дао де цзіні» ієрогліфічної «транскрипції» Триграматону. Спираючись на коментар Хешан-гуна¹⁶, Жюльєн пише, що загадкові ієрогліфи *I, Hi, Wei* мають цілком зрозумілий сенс у давньокитайській мові: перший із них означає «безбарвний», другий – «беззвучний», третій – «безтілесний» [Le Livre de la Voie... 1842, *vii*]. Таке тлу-

¹⁴ В іншій книзі Потье зазначає, що слово «Дао» (ТАО) «фізично тотожне слову, яке позначає Бога у мовах грецькій (θεός) і латинській (Deus)» [Pauthier 1839, 114].

¹⁵ Можливо, це результат суворої критики першої праці Потье німецьким сходознавцем Генріхом Юліусом Клапротом (Klaproth, 1783–1835) (див. про це: [Fabre 2015, 216]).

¹⁶ Хешан-гун (河上公, II ст. до н. е.) – даоський відлюдник, якому приписують авторство одного з найавторитетніших коментарів до «Дао де цзіну».

мачення, додає дослідник, підтверджують й інші китайські коментарі. Що ж до подорожі Лао-цзи на Захід, то, зауважує Жюльєн, це фантастична легенда, вигадана Ге Хуном¹⁷ маже через тисячу років після життя засновника даосизму [Le Livre de la Voie... 1842, ix].

Так само категорично Жюльєн відкидає й інтерпретацію Дао як розуму чи то логосу. Щоби правильно зрозуміти це поняття, твердить учений, варто звернутися насамперед до самого тексту «Дао де цзіну» та до найближчих до нього в часі даоських мислителів – Чжуан-цзи, Хешан-гуна, Хе Гуань-цзи¹⁸. «А згідно з ними, Дао позбавлене дії, думки, судження, інтелекту», – зауважує Жюльєн. А якщо так, до Дао аж ніяк не може бути «розумом»; воно – Шлях (*Voie*), яким «ідуть», по якому «просуваються», до якого «наближаються». Жюльєн особливо відзначає місце у чжані 21, де Дао порівняне з «брамою, крізь яку проходить усе суще, щоби прийти до життя»¹⁹. Отже, у Лао-цзи «слово «Дао» означає то високий *Шлях*, яким усе суще приходить у життя, то наслідування Дао, перебування, подібно до нього, без дії, без думок, без бажань» [Le Livre de la Voie... 1842, xiii–xv]. Тому й назву книги Жюльєн перекладає як “Le Livre de la Voie et de la Vertu” («Книга Шляху та Доброчесності»).

З приводу перекладів «Дао де цзіну» між Потье та Жюльєном спалахнула затята полеміка [Dugat 1870, 233–236; Fabre 2015, 215–220]. Напозір вона стосувалася переважно китайської мови та проблем перекладу окремих місць, проте за цим стояли особисті стосунки та амбіції. До цього варто додати особливості характеру С. Жюльєна, його агресивність, безапеляційність і прагнення будь-що монополізувати французьке китаєзнавство [Fabre 2015, 219]. Жюльєн, зокрема, заявляв, що Потье взагалі не синолог [Fabre 2015, 25]. Той у відповідь звинуватив Жюльєна в плагиаті, оскільки останній мав можливість ознайомитися з рукописом перекладу [Rauthier 1842, 24–25]. Свої звинувачення Потье супроводив таблицею схожих місць в обох перекладах [Rauthier 1842, 98–108]. Жюльєн не забарився з відповіддю, старанно наводячи контраргументи [Julien 1842]. Так чи інакше, урешті він переміг (відіграло, звісно, свою роль і те, що він очолював після смерті Абель-Ремюза кафедру китайської мови й був членом Академії написів і красного письменства): за ним закріпилася слава першого західного перекладача «Дао де цзіну», його переклад відповідав високим науковим і перекладацьким стандартам, завдяки чому не втратив свого значення до початку ХХ ст. Переклад Потье натомість був практично забутий – не в останню чергу через його неповноту й перевантаженість коментарями²⁰.

Ж.-П. Абель-Ремюза, Г. Потье та С. Жюльєн, творчо переосмисливши й піддавши критиці спадщину місіонерів-езуїтів, вивели дослідження «Дао де цзіну» за межі теології й сформуvalи основи наукових досліджень цієї пам’ятки. Зазначмо, що «Дао де цзін» від самого початку було визнано за філософський, а не релігійний чи поетичний текст, що визначило всю подальшу його рецепцію на Заході. Було сформульовано перші наукові інтерпретації поняття «Дао», причому поряз зі старим перекладом цього терміна – «Розум», запозиченим

¹⁷ Ге Хун (葛洪, 283–343) – даоський філософ, алхімік, учений, включений до пантеону безсмертних. Ідеться про його твір «Шеньсянь-чжуань» («Життя святих безсмертних»).

¹⁸ Хе Гуань-цзи (鶡冠子, V–IV ст. до н. е.) – даоський мислитель-відлюдник, якому приписують авторство однойменного трактату.

¹⁹ 以闕衆甫。У перекладі Жюльєна: «Воно дає народження всьому сущому» (“Il donne issue (naissance) a tous les ktres”) [Le Livre de la Voie... 1842, 76–77]. У перекладі Ян Хін-шуна та Ж. Ліньова: «Лише йдучи за ним, можна спізнати початок усіх речей» [Лао-цзи 1998, 123].

²⁰ Зазначмо, що інші переклади Потье – конфуціанські канонічні книги та фрагменти з «Магабгарати» – мали щасливішу долю.

від місіонерів-езуїтів XVIII ст., з'являється новий переклад – «Шлях», що затвердився як основний уже у XX ст. Крім того, саме тоді вперше сформульовано гіпотези чужоземного походження філософських ідей Лао-цзи, одна з них, а саме індійська гіпотеза Потье, у «слабкій» версії дожила до наших днів (див. [Торчинов 1993, 131–133]). Урешті, уперше в Європі було зроблено й опубліковано повний переклад «Дао де цзіна» французькою мовою, що робило цю пам'ятку доступною для освічених читачів країн Заходу.

Праці французьких синологів першої половини XIX ст. вплинули також на історико-філософську рецепцію «Дао де цзіну» та даосизму загалом. Праця Абель-Ремюза привернула увагу Гегеля, який побудував на відомостях, узятих із неї, свою характеристику даосизму [Stewart 2018, 69]. У «Лекціях з історії філософії» він прямо посилається на працю Абель-Ремюза [Гегель 1993, 165–166]. Жюльєн натомість вплинув на Шеллінга. У лекціях з філософії міфології німецький філософ критикує Абель-Ремюза, посилаючись на Жюльєна. Шеллінг пише: «Дао» (Тао) значить не «розум», як досі перекладали, а вчення Дао – не є вчення розуму. «Дао» значить «брама», а вчення Дао є вченням про велику браму в буття, про не-сущє, а лише таке, що може бути, через котре всяке скінченне буття входить у буття дійсне. (...) Велике мистецтво або мудрість життя полягає саме в тому, щоби зберігати для себе цю чисту можливість, яка є ніщо й водночас усе. Уся книга «Дао де цзіна» присвячена виключно тому, щоби у великому розмаїтті дотепних і глибокодумних зворотів показати цю величезну й неподоланну владу не-сущого» [Шеллінг 2013, II, 431–433]²¹. До цього варто додати, що з перекладом Потье, імовірно, був знайомий Генрі Девід Торо, саме завдяки йому зазнав деякого впливу даоських ідей [Ch'en 1972].

ЛІТЕРАТУРА

Гегель Г. В. Ф. *Лекции по истории философии*. Книга первая. Санкт-Петербург, 1993.

Кіктенко В. О. *Історія українського Китаєзнавства (XVIII – початок XXI століття)*. Київ, 2018.

Лао-цзи. Даодецзин. З кит. переклали Ян Хін-Шун та Жозеф Ліньов // *Всесвіт*, 1998, № 10.

Торчинов Е. А. *Даосизм: Опыт историко-религиоведческого описания*. Санкт-Петербург, 1993.

Хохлов А. Н. Китаист Д. П. Сивиллов и его переводы древнекитайской классики // *Общество и государство в Китае*. Т. XLIV, ч. 1. Москва, 2014.

Шеллинг Ф. В. *Философия мифологии*. В 2-х т. Пер. В. М. Линейкина. Санкт-Петербург, 2013.

Alquiros H. *Tao-Project: 道德經 Dào Dé Jīng 2000–2018*. URL: <http://www.tao-te-king.org/> (дата звернення: 14.11.20).

Abel-Rémusat J.-P. *Mémoire sur la vie et les ouvrages de Lao-Tseu, philosophe Chinois du VI. siècle avant notre ère, qui a professé les opinions communément attribuées à Pythagore, à Platon et à leurs disciples*. Paris, 1823.

Ampère J.-J. De la Chine, et des travaux de M. Abel Rémusat, 1er article // *Revue des Deux Mondes*. 1832, Tome 8.

Ch'en D. T. Y. Thoreau and Taoism // *Narasimhaiah*, C.D., ed., 1972, *Asian Response to American Literature*, Delhi. URL: <https://transcendentalism.tamu.edu/thoreau-and-taoism> (дата звернення: 8.09.20).

²¹ Див. також лист Шеллінга до Жюльєна: [Julien 1842, 30–32].

Dugat G. *Histoire des orientalistes de l'Europe du XII au XIX siècles*. Tome second. Paris, 1870.

Fabre C. *Idéogrammes, caquetages et ornements. Paris et la langue chinoise (1814–1900)*. Paris, 2015.

Julien S. *Simple exposé d'un fait honorable odieusement dénaturé dans un libelle récent de M. Pauthier*. Paris, 1842.

Le Livre de la Voie et de la Vertu, composé dans le VIe siècle avant l'ère chrétienne par le philosophe Lao-tseu, traduit en français, et publié avec le texte chinois et un commentaire perpétuel par Stanislas Julien, membre de l'Institut et professeur au Collège de France. Paris, 1842.

Le Tao-Te-King, ou le Livre révéral de la Raison suprême et de la Vertu, par Lao-Tseu, traduit en français, et publié pour la première fois en Europe, avec une version latine et le texte chinois en regard, accompagné de Commentaire complet de Sie-Hoeï, d'origine occidentale, et de notes tirées de divers autres commentateurs chinois, par G. Pauthier. 1re Livraison. Paris – Leipzig, 1838.

Pauthier J.-P. G. *Mémoire sur l'origine et la propagation de la doctrine du Tao, fondée par Lao-tseu; traduit du chinois et accompagné d'un commentaire tiré des livres sanskrits et du Tao-te-king de Lao-tseu, établissant la conformité de certaines opinions philosophiques de la Chine et de l'Inde, avec un dessin chinois: suivi de deux oupanichads des Védas, avec le texte sanskrit et persan*. Paris, 1831.

Pauthier J.-P. G. *Chine ou description historique, géographique et littéraire de ce vaste empire, d'après des documents chinois. Première partie, comprenant un résumé de l'histoire et de la civilisation chinoises depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours*. Paris, 1839.

Pauthier J.-P. G. *“Vindiciae sinicae”*. Dernière réponse à M. Stanislas Julien, suivie d'un parallèle de sa nouvelle traduction de Lao-Tseu avec une traduction précédente. Paris, 1842.

Pouillon F. (éd). *Dictionnaire des orientalistes de langue française*. Paris, 2008.

Prémare J. H. *Vestiges des principaux dogmes Chrétiens tirés des anciens livres Chinois*. Traduit du Latin, accompagnés de différents compléments, par A. Bonnetty et P. Perny. Paris, 1878.

Stewart J. *Hegel's Interpretation of the Religions of the World: The Logic of the Gods*. Oxford, 2018.

道德經 – **Dao De Jing**. URL: <https://ctext.org/dao-de-jing> (дата звернення: 12.09.20).

REFERENCES

Gegel' G. V. F. (1993), *Lektsii po istorii filosofii, vol. 1*, Nauka, Saint Petersburg. (In Russian).

Kiktenko V. O. (2018), *Istoriya ukrayins'koho kytayeznavstva (XVIII – pochatok XXI stolittya)*, Kyiv. (In Ukrainian).

Lao-tszy (1998), “Daodetszin”, translated by Yan Khin-Shun and Zhofez Lin'ov in *Vsesvit*, No. 10, p. 118–133. (In Ukrainian).

Torchinov E. A. (1993), *Daosizm: Opyt istoriko-religiovedcheskogo opisaniya*, Andreyev i synov'ya, Saint Petersburg. (In Russian).

Khokhlov A. N. (2014), “Kitaist D. P. Sivillov i ego perevody drevnekitayskoy klassiki”, in *Obshchestvo i gosudarstvo v Kitaye*, T. XLIV, part 1, Federal'noye gosudarstvennoye byudzhethnoye uchrezhdeniye nauki Institut vostokovedeniya Rossiyskoy akademii nauk (IV RAN), Moscow, p. 484–512. (In Russian).

-
- Shelling F. V. (2013), *Filosofiya mifologii*, volumes 2, translated by V. M. Lineykina, Izd-vo Sankt-Peterburgskogo un-ta, Saint Petersburg. (In Russian).
- Alquiros H. (2000–2018), “Tao-Project: Dào Dé Jīng”, available at: <http://www.hummingbird.com/http://www.tao-te-king.org/> (accessed 14 November 2020).
- Abel-Rémusat J.-P. (1823), *Mémoire sur la vie et les ouvrages de Lao-Tseu, philosophe Chinois du VI. siècle avant notre ère, qui a professé les opinions communément attribuées à Pythagore, à Platon et à leurs disciples*, Imprimerie royale, Paris.
- Ampère J.-J. (1832), “De la Chine, et des travaux de M. Abel Rémusat”, 1er article, in *Revue des Deux Mondes*, Tome 8, p. 373–405.
- Ch'en D. T. Y. (1972), “Thoreau and Taoism”, in Narasimhaiah, C.D. (Ed.), *Asian Response to American Literature*, Vikas, Delhi, p. 406–16, available at: <http://www.hummingbird.com/https://transcendentalism.tamu.edu/thoreau-and-taoism> (accessed 8 September 2020).
- Dugat G. (1870), *Histoire des orientalistes de l'Europe du XII au XIX siècles*, Tome second, Maisonneuve et Cie, Paris.
- Fabre C. (2015), *Idéogrammes, caquetages et ornements. Paris et la langue chinoise (1814–1900)*, Paris.
- Julien S. (1842), *Simple exposé d'un fait honorable odieusement dénaturé dans un libelle récent de M. Pauthier*, Chez Benjamin Duprat, Paris.
- Le Livre de la Voie et de la Vertu, composé dans le VIe siècle avant l'ère chrétienne par le philosophe Lao-tseu, traduit en français, et publié avec le texte chinois et un commentaire perpétuel par Stanislas Julien, membre de l'Institut et professeur au Collège de France (1842)*, Imprimerie Royale, Paris.
- Le Tao-Te-King, ou le Livre révéralé de la Raison suprême et de la Vertu, par Lao-Tseu, traduit en françois, et publié pour la première fois en Europe, avec une version latine et le texte chinois en regard, accompagné de Commentaire complet de Sie-Hoeï, d'origine occidentale, et de notes tirées de divers autres commentateurs chinois, par G. Pauthier (1838)*, 1re Livraison, Paris and Leipzig.
- Pauthier J.-P. G. (1831), *Mémoire sur l'origine et la propagation de la doctrine du Tao, fondée par Lao-tseu; traduit du chinois et accompagné d'un commentaire tiré des livres sanskrits et du Tao-te-king de Lao-tseu, établissant la conformité de certaines opinions philosophiques de la Chine et de l'Inde, avec un dessin chinois: suivi de deux oupanichads des Védas, avec le texte sanskrit et persan*, Librairie orientale de Dondey-Dupré, Paris.
- Pauthier J.-P. G. (1839), *Chine ou description historique, géographique et littéraire de ce vaste empire, d'après des documents chinois. Première partie, comprenant un résumé de l'histoire et de la civilisation chinoises depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours*, Firmin Didot frères, Paris.
- Pauthier J.-P. G. (1842), “*Vindiciae sinicae*”. Dernière réponse à M. Stanislas Julien, suivie d'un parallèle de sa nouvelle traduction de Lao-Tseu avec une traduction précédente, Paris.
- Pouillon F. (éd) (2008), *Dictionnaire des orientalistes de langue française*. Karthala, Paris.
- Prémare J. H. de. (1878), *Vestiges des principaux dogmes Chrétiens tirés des anciens livres Chinois*. Traduit du Latin, accompagnés de différents compléments, par A. Bonnetty et P. Perny, Bureau des Annales de philosophie Chrétien, Paris.
- Stewart J. (2018), *Hegel's Interpretation of the Religions of the World: The Logic of the Gods*, Oxford University Press, Oxford.
- Dào Dé Jīng – Dao De Jing, available at: <http://www.hummingbird.com/https://ctext.org/dao-de-jing> (accessed 12 September 2020). (In Ancient Chinese).

ДОСЛІДЖЕННЯ «ДАО ДЕ ЦЗІНУ» В ЄВРОПІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. С. В. Капранов

Статтю присвячено першим європейським дослідженням «Дао де цзіну» в рамках академічної синології, які мали місце у Франції в першій половині ХІХ ст. Розглянуто праці засновника французької синологічної школи Жан-П'єра Абель-Ремюза та його учнів – Гійома Потье і Станіслава Жюльєна. Особливу увагу приділено тлумаченню центрального для зазначеного тексту філософського поняття «Дао». Абель-Ремюза написав першу наукову працю, присвячену дослідженню «Дао де цзіну» (1831), у якій висунув гіпотезу про спільне походження ідей Лао-цзи та Піфагора і Платона. Потье натомість припускав, що філософія даосизму походить з Індії. С. Жюльєну належить перший повний переклад «Дао де цзіну». Абель-Ремюза найкращим відповідником терміна «Дао» вважав грецьке «логос», але найчастіше перекладав «Дао» як «розум» (*raison*). Потье не запропонував однозначного перекладу, натомість Жюльєн уперше почав перекладати «Дао» як «Шлях». Визначено, що Ж.-П. Абель-Ремюза, Г. Потье та С. Жюльєн, творчо переосмисливши й піддавши критиці спадщину місіонерів-єзуїтів, вивели дослідження «Дао де цзіну» за межі теології й сформувавши основи наукових досліджень цієї пам'ятки. Зазначмо, що «Дао де цзін» визнано за філософський текст, а не релігійний чи поетичний твір. Сформульовано перші наукові інтерпретації поняття «Дао»; поряд зі старим перекладом цього терміна – «Розум», запозиченим від єзуїтів, з'являється новий переклад – «Шлях», що затвердився як основний уже у ХХ ст. Крім того, саме тоді вперше сформульовано гіпотези чужоземного походження філософських ідей Лао-цзи, одна з них, а саме індійська гіпотеза Потье, дожила до наших днів. Праці цих учених вплинули також на історико-філософську рецепцію «Дао де цзіну» та даосизму загалом: на праці Абель-Ремюза спирався Гегель, працею Жюльєна користувався Шеллінг. Урешті, уперше в Європі зроблено й опубліковано повний переклад «Дао де цзіна» однією з європейських мов – французькою, що робило цю пам'ятку доступною для освічених читачів країн Заходу.

Ключові слова: «Дао де цзін», Дао, Лао-цзи, китаєзнавство, китайська філософія.

ИЗУЧЕНИЕ «ДАО ДЭ ЦЗИНА» В ЕВРОПЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ В. С. В. Капранов

Статья посвящена первым европейским исследованиям «Дао дэ цзина» в рамках академической синологии, которые имели место во Франции в первой половине ХІХ в. Рассмотрены труды основателя французской синологической школы Жан-П'єра Абель-Ремюза и его учеников – Гийома Потье и Станислава Жюльєна. Особое внимание уделено толкованию центрального для данного текста философского понятия «Дао». Абель-Ремюза написал первую научную работу, посвященную исследованию «Дао дэ цзин» (1831), в которой выдвинул гипотезу об общем происхождении идей Лао-цзы, Пифагора и Платона. Потье, в отличие от него, предполагал, что философия даосизма происходит из Индии. Жюльєну принадлежит первый полный перевод «Дао дэ цзин». Абель-Ремюза лучшим аналогом термина «Дао» считал греческое слово «логос», но чаще всего переводил «Дао» как «разум» (*raison*). Потье не предложил однозначного перевода, зато Жюльєн впервые начал переводить «Дао» как «Путь». Определено, что Ж.-П. Абель-Ремюза, Г. Потье и С. Жюльєн, творчески переосмыслив и подвергнув критике наследие миссионеров-иезуитов, вывели исследования «Дао дэ цзина» за пределы теологии и сформировали основы научных исследований

этого памятника. Отметим, что «Дао дэ цзин» признан философским текстом, а не религиозным или поэтическим произведением. Сформулированы первые научные интерпретации понятия «Дао»; рядом со старым переводом этого термина – «Разум», заимствованным у иезуитов, появляется новый перевод – «Путь», утвердившийся в качестве основного уже в XX в. Кроме того, именно тогда впервые сформулированы гипотезы иностранного происхождения философских идей Лао-цзы, одна из них, а именно индийская гипотеза Потье, дожила до наших дней. Труды этих ученых повлияли также на историко-философскую рецепцию «Дао дэ цзина» и даосизма в целом: на труд Абель-Ремюза опирался Гегель, трудом Жюльена пользовался Шеллинг. Наконец, впервые в Европе был сделан и опубликован полный перевод «Дао дэ цзина» на одном из европейских языков – французском, что сделало эту книгу доступной для образованных читателей стран Запада.

Ключевые слова: «Дао дэ цзин», Дао, Лао-цзы, китаеведение, китайская философия.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2020